
УДК 811 : 162.2'272 : 282.8

Герд Хентшель, Марк Брюггеманн
Університет ім. Карла фон Оссецького,
м. Ольденбург (Німеччина)

ЧИ ІСНУЄ В УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МОВНИЙ КОНФЛІКТ? ПРО СПІВІСНУВАННЯ, ПРОТИСТОЯННЯ ТА ЗМІШУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Невдовзі після початку окупації Криму московська влада подала українсько-російську двомовність в Україні як мовний конфлікт, у якому російська або російськомовна частина населення зазнає утисків, якщо взагалі не переслідується діями націоналістичних «банд» та новою владою Києва. Незважаючи на пропагандистський характер таких висловлювань має постати питання, чи справді довготривале співіснування двох найбільш поширених в Україні мов призвело до глибоко «вкоріненого» мовного конфлікту і продовжує роз'єднувати населення країни. Проведене нами дослідження засвідчує, що попри наявність певних відмінностей по регіонах України щодо використання та ставлення до мови немає жодного свідчення сильного та серйозного конфлікту, який би розділяв громадян України на два мовні табори. Що ж до ставлення до статусу державної мови в країні: це має бути тільки українська чи паралельно й російська, то тут існує певний поділ у відповідях залежно від регіону, який, однак, необов'язково має бути серйозною перешкодою на шляху до збалансованої та демократичної мовної політики України.

Ключові слова: мовна політика в сучасній Україні, мовне планування, ставлення до мови, мовна поведінка, українська мова, російська мова, «суржик».

Вступ

Наявність в Україні масової українсько-російської двомовності майже від самого початку окупації Криму була представлена Москвою як мовний конфлікт, у якому етнічним росіянам і в цілому російськомовному населенню

© Г. ХЕНТШЕЛЬ, М. БРЮГГЕМАН, 2016

країни нібито загрожує небезпека й переслідування¹ з боку уявних банд Майдану і нового уряду, що прийшов до влади за допомогою «Революції гідності». Москва визнала свої військово-інтервенційні дії на території Криму (хоча все ще заперечує це щодо Донбасу) як перед власним населенням, так і перед країнами Заходу, мотивуючи це нібито необхідністю захисту носіїв російської мови на території України. Це, принаймні, дало свої плоди у самій Російській Федерації². Таким чином, постає питання, чи могла присутність в Україні двох цих мов фактично викликати конфлікт між групами їх носіїв і чи може вона загрозувати конфліктами в майбутньому, передусім з погляду самого населення України³. У пропонованій статті на основі проведених нами в липні 2014 року опитувань буде проаналізовано як мовну поведінку населення України в контексті сучасної загальносоціальної та мовної ситуації в країні, так і ставлення опитуваних до найбільш поширених у країні мов (мовних кодів)⁴. У межах загалу опитуваних верств населення при цьому за можливості проводилося розрізнення між етнічними українцями і етнічними росіянами (терміни «етнічні українці» та «етнічні росіяни» використано тут тільки щодо громадян України).

Відповідь на питання щодо мовного конфлікту в Україні стане зрозумілішою, якщо згадати жорстке протистояння у Верховній Раді влітку 2012 року, коли опозиція рішуче протестувала проти ініціативи президента В. Януковича і підконтрольного йому Кабінету Міністрів щодо затвердження нового закону про мову⁵. Що криється за цим проти-

¹ У березні 2014 року, на піку кримського конфлікту, український інтернет-портал «kag-respondent.net» наводить цитату з офіційного повідомлення російського Міністерства внутрішніх справ: «У Москві продовжують збирати і систематизувати численні факти грубих порушень прав російськомовного населення та представників інших етнічних громад України з боку доморошених ультранационалістів та неонацистів» [35]. Подібні полемічні висловлювання свідчать, що з російського боку йшлося не про об'єктивні і, безперечно, необхідні розслідування таких порушень, а про дискредитацію всього громадського руху Майдану.

² За даними телефонних опитувань, проведених у Російській Федерації центрами виявлення громадської думки ВЦИОМ («Всероссийский центр изучения общественного мнения») та ФОМ (Фонд «Общественное мнение») (березень 2014, 46590 респондентів), 83 % учасників погодилися з тим (хоча такі питання важко назвати «нейтральними»), що Росія повинна захищати інтереси росіян та представників інших націй у Криму, навіть якщо це ускладнить відносини з іншими країнами. Крім того, 91 % опитаних підтримали приєднання Криму до Російської Федерації (див. у [23: 14]).

³ Щодо політичного дискурсу про українську двомовність див., наприклад: Moser M. [20]; Gazimov Z. [8: 403—411].

⁴ Термін «код» використовується тут на позначення мовних різновидів (у широкому сенсі). Він охоплює як загальнонаціональну та літературну мову, так і різноманітні інші ідіоми (за територіальною ознакою — діалекти, за соціальною — соціолекти), а також «змішані» форми різних мов, зокрема українсько-російський «суржик», який ми розглянемо пізніше.

⁵ Проголошеною метою нового закону про мову, запропонованого двома депутатами від Партії регіонів України, було узаконити використання в офіційних («службових») ситуаціях тих мов, що їх принаймні 10% населення (за результатами перепису населення 2001 р.) певного регіону називало рідними. Фактично це стосувалося на-

стоянням і що саме воно означає для більшості населення України сьогодні? Під поняттям «конфлікту» в цьому дослідженні ми розуміємо дещо більше, ніж, наприклад, «складність вибору» між мовами (кодами), що постає перед окремою особою в певній мовній ситуації. Необхідно визначити, чи наявна мовна проблематика більшою або меншою мірою «розділяє населення навпіл», призводячи навіть до фізичних сутичок, як це вже спостерігалось у Верховній Раді.

У пошуках відповіді повернімося спочатку до подій, що відбувалися в останні роки існування Радянського Союзу. Так само, як і в інших тодішніх союзних республіках, національно налаштований опозиційний рух в Україні вимагав підвищення статусу «національної мови»⁶. Цю вимогу значною мірою задовольнив уведений у дію закон 1989 року⁷. Він проголосував українську мову єдиною державною мовою, а російська, що переважала до того в політичній і соціальній сферах, отримувала статус мови міжнаціонального спілкування. Ця мовна ієрархія залишилася й після того, як країна проголосила незалежність у 1991 році. Для реальної мовної політики кожного наступного керівництва вже незалежної країни нечіткі юридичні постанови залишали багато місця для інтерпретацій і тактичних маневрів, тим більше, що навіть Закон про національні меншини 1992 року [32] був сформульований нечітко. Так чи інакше, російська мова зберегла в Україні свої сильні позиції у приватних ЗМІ і поп-культурі⁸. У громадських установах та державних навчальних закладах, навпаки, з різною інтенсивністю і залежно від регіону з різним темпом — дуже повільно на Півдні і Сході — проводилася проукраїнська мовна політика [18: 395].

Мовна ситуація в країні (від проголошення незалежності до сучасності)

Державна мовна політика часів президента Л. Кравчука (1991—1994 рр.) у сфері освіти спочатку мала на меті прирівняти кількість україномовних шкіл до кількості етнічних українців серед населення — 72,7 % за даними перепису населення, проведеного в Радянському Союзі 1989 року [2: 375—387]⁹. (У паспортах Радянського Союзу, на відміну від уже незалежної України, існувала графа «національність»). Той факт, що досить значна частина громадян, які називали себе українцями, розмовляли російською мовою, при цьому до уваги не брався. Це стосується,

самперед російської мови. Щодо сутичок у Верховній Раді під час обговорення цього питання див.: Moser M. [20: 342].

⁶ Ще декілька десятиліть тому українська інтелігенція виступала, у межах тогочасних можливостей, проти мовної «русифікації», але ці виступи мали поодинокий характер, див., наприклад: Solchanyk R. [25: 57—105].

⁷ Див. у початковій версії [33].

⁸ Щодо ситуації у ЗМІ див., наприклад: Kulyk V.: [16: 1417—1443].

⁹ Кількість громадян, що вважають себе українцями, зросла в опитуванні 2001 року до 77,8 % [29].

насамперед, Сходу і Півдня країни, де в різних регіонах більшість громадян, судячи з усього, частіше могла користуватися російською, ніж українською мовою. На жаль, «мовні» дані з останнього Всеукраїнського перепису населення 2001 року також не дають чіткого пояснення. Адже, коли 67,5 % усього населення і 85,2 % українців вибрали українську, вони відповідали на питання в анкеті про їхню «рідну мову». Однак, наприклад, у «Національному атласі України», укладеному на основі даних останнього перепису населення, Донбас, Крим, південно-західні (Одеська область) та південно-східні регіони, а також Харківська область були подані як здебільшого російськомовні [36: 275]. Врешті-решт, як покаже подальший аналіз, ці результати, однак, не відбивають фактичного використання тієї або іншої з мов, що функціонують в Україні. Визнання певної мови (коду) «рідною» — це скоріше визнання особою своєї емоційної прихильності до неї (див. нижче).

На сьогодні ще відсутні конкретні статистичні дані щодо реально-го використання мов або вибору серед мовних кодів для всієї території України, але в цій статті наведено дані для регіону «розширеної» Центральної України¹⁰, що їх було одержано в межах дослідного проекту (щодо аналізу мовної ситуації в цьому регіоні) за підтримки фонду Фріц-Тюссен (Fritz-Thyssen-Stiftung)¹¹. Український політолог В. Кулик [18: 391—402] слушно вказує на те, що «дихотомічний» підхід не виправдовує себе стосовно мовної ситуації в Україні, адже він бере до уваги лише українську і російську мови, тоді як мільйони українців (навіть якщо враховувати тільки центральну частину країни) значною мірою користуються ідіомом, що являє собою суміш української та російської мов, тобто «суржиком»¹². Цей термін має, як відомо, негативну

¹⁰ Далі — «Центральна Україна» (пояснення див. нижче).

¹¹ Цей проект під назвою «Variabilität und Stabilität im gemischten Substandard im extensiven und zeitstabilen Sprachkontakt: die ukrainisch-russische gemischte Rede in der Ukraine» (Варіативність і стабільність змішаного субстандарту в умовах широких та тривалих мовних контактів: українсько-російське змішане мовлення в Україні) проводиться одним із співавторів цієї статті Г. Хентшелем за підтримки віденського соціолога Б. Кіттеля. Роботи розпочалися влітку 2014 року і будуть завершені у 2017 році. Статистична вибірка охоплює міста таких областей України: Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської. Цільова територія охоплює Центральну Україну в широкому розумінні, оскільки у вибірці, з одного боку, є також Хмельницька область, яка за звичним розподілом (на Захід, Схід і Центр) належить до Західної України, а з іншого — Харківська та Дніпропетровська області, які традиційно належать до Східної, або Південно-Східної, України. Ця територія охоплює й області, які в другому опитуванні були віднесені до Півночі України: Житомирська, Київська, Сумська і Чернігівська. Різноманітні дослідження не лише беруть до уваги різну кількість регіонів країни (від 2 до 24, тобто до загальної кількості областей), але й по-різному визначають межі між більшими територіальними одиницями, такими як: «Схід», «Захід», «Північ», «Південь».

¹² Перші досить масштабні результати опитування 1400 респондентів в Україні запропоновано в: Хентшель Г., Тараненко О.О. [13].

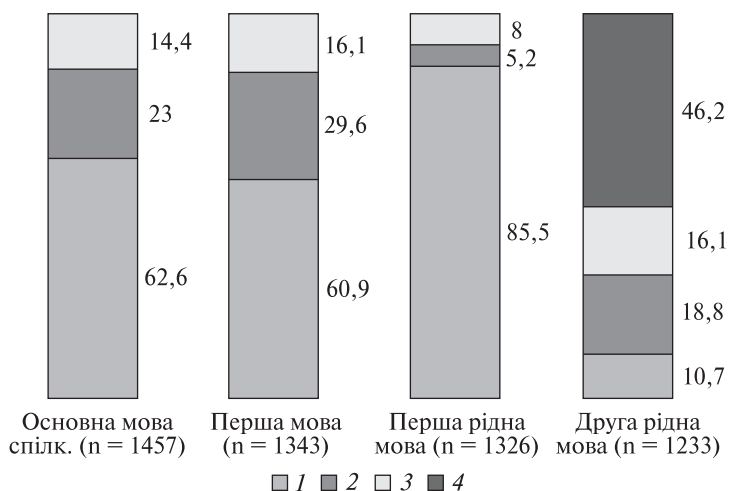

Рис. 1. Основна мова спілкування, перша мова, рідна мова:
1 — українська; 2 — УРЗМ; 3 — російська; 4 — жодна

конотацію, оскільки такий ідіом змішаного типу вважається «хаотичною сумішшю» української та російської мов [26: 351—374; 38: 31—120]. Однак, по суті, це одна з багатьох форм специфічних регіональних мовних змішувань, що складається з елементів автохтонних діалектів і основної загальнонаціональної / літературної мови. Це явище можна спостерігати на території Європи, воно аналогічне, зокрема, до південнонімецьких міських діалектів або, точніше, регіолектів. Незважаючи на те що «суржик» не дає змоги однозначно віднести його до російської чи української мови, але водночас перші дослідження текстових корпусів указують на те, що він загалом ближчий до української, ніж до російської мови¹³, хоча й виявляє великий вплив російської лексики¹⁴. Для того, щоб урахувати висловлений В. Куликом підхід і не змушувати носіїв «суржику» під час опитування випадково відносити свою мову до російської чи української, у подальшому викладі ми беремо до уваги названий тут ідіом, але уникаючи самого «ненаукового» найменування «суржик». Ми обрали замість цього назву «українсько-російська змішана мова» (УРЗМ)¹⁵. Опитування 1343

¹³ Це особливо вплинуло на суржик у радянські часи, коли без ґрунтового знання російської мови не можна було зробити професійної кар'єри. Прообразом суржику стала суміш мов на українській основі зі значним впливом російської мови як суперстрату. Після зміни державно-офіційного вектора в бік української мови в незалежній Україні (передусім у східній і південній частині) у російськомовного населення з'явився новий вид «суржику» в ситуаціях, де бажано використовувати українську мову. Масштаби цього соціолінгвістичного явища досі ще не досліджено.

¹⁴ Див. детальніше: *Hentschel G., Taranenko O., Zaprudski S.* [14].

¹⁵ Лінгвістично коректно було б сказати «українсько-російське змішане мовлення», далі скорочено УРЗМ, оскільки йдеться не про мову, як, наприклад, у випадку російської

респондентів¹⁶ — етнічних українців у віці від 18 до 65 років — було проведено в липні 2014 року. Їм було запропоновано такі питання: а) їхня первинна, тобто головна, мова спілкування в повсякденному житті, б) мова їх першої соціалізації, в) їхня перша рідна мова і г) друга рідна мова (див. рис. 1). Проводити розмежування в категорії «рідної мови» на першу і другу рідні мови було вирішено з огляду на наявність певної кількості респондентів, що проживають у змішаних шлюбах.

Ці цифри представляють показники¹⁷ для всієї досліджуваної території розширеного Центру країни. Дані трьох регіонів при цьому істотно відрізняються від загальних результатів у межах такого Центру України [13] (до цього питання ми ще повернемося пізніше). Важливим у цій частині обговорення є те, що відносна частка української як рідної мови значно вища, ніж цей показник у категорії основної мови спілкування або мови першої соціалізації. Між двома останніми немає суттєвої різниці. Подібна розбіжність між визначенням респондентом своєї рідної мови і власне мови спілкування спостерігалася і в Білорусі [11]. Ще на початку 2000-х років мінський лінгвіст Н. Мечковська [34] вказала на необхідність розрізняти в її країні (а в Україні ситуація певною мірою подібна) практичне і символічне значення білоруської мови. Це має інший вигляд, наприклад, у тих частинах північної Німеччини, де німецька, тобто літературна німецька, вочевидь виконує для більшості мовців усі три функції: є первинною мовою спілкування, першою і рідною їхньою мовою¹⁸. У багатьох соціологічних та соціолінгвістичних дослідженнях, зокрема і в Україні, рідна мова в опитуваннях

чи української мов. В анкеті, однак, було використано термін «змішана мова», щоб не заплутати неможовознавців необхідним лінгвістичним розмежуванням термінів «мова» та «мовлення». У розмовному стилі «мова» цілком включає у себе «мовлення». Детальніше див.: *Hentschel G., Taranenko O., Zaprudski S.* [14: 1–30].

¹⁶ Спершу вибірка складалася з результатів опитування 1400 респондентів, але потім виявилось, що 57 з них — це етнічні росіяни, а до уваги ми брали лише тих респондентів, що вважають себе українцями. Усі респонденти — жителі малих або середніх міст, де УРЗМ вважається особливо поширеним. До уваги не бралися такі великі міста, як Київ, Дніпропетровськ і Харків. Опитування проводилося Центром соціальних та маркетингових досліджень SOCIS (Київ) у формі інтерв'ю в помешканнях респондентів. За винятком зазначених вище обмежень стосовно розміру населеного пункту і вікових параметрів, відбір респондентів відбувався на основі випадкового вибору.

¹⁷ На питання про первинну мову спілкування можна було обрати декілька варіантів, оскільки це нерідко могло становити певні труднощі для респондентів, який із трьох поданих варіантів переважає. Результат — 1457 відповідей: 114 із 1343 респондентів фактично обрали дві мови, 15 із 1343 опитаних не відповіли на питання про первинну мову спілкування, двоє назвали інші, ніж указані в анкеті. На питання про другу рідну мову відповіло менше, ніж половина респондентів. Процентні співвідношення розраховані на основі (незалежно від первинної мови спілкування) загальної кількості респондентів у кількості 1343 осіб.

¹⁸ Лише в окремих периферійних областях Німеччини, на північному заході між містом Ольденбург та кордоном Нідерландів, деякі респонденти можуть назвати рідною мовою «платтдойч» тобто нижньонімецький діалект. Для небагатьох інших опитуваних (звичайно це люди похилого віку) він також може бути й першою мовою.

ототожнювалася з мовою спілкування, що є хибним у регіонах із чітко окресленою багатомовністю.

Інший аспект вищенаведеної діаграми, який необхідно відзначити: російська мова в Центральній Україні згадувалася респондентами в усіх трьох категоріях, хоча й рідше, ніж українська, але склала все-таки приблизно восьму частину від усіх отриманих результатів. Це ж стосується й категорії «рідна мова», якщо додати процентні значення першої і другої мов. Дані показують, що у країні з поширеною двомовністю слід прагнути до точнішого розмежування мовної самооцінки респондентів (беручи до уваги основну мову спілкування, першу мову та рідну мову під впливом можливості множинного вибору), ніж це звичайно відбувається.

Цікавим також є те, що майже четверта частина респондентів аналогічно до російської мови визнає «рідною», нехай переважно і «другою рідною мовою», УРЗМ. Українська, однак, безумовно домінує як рідна мова, а особливо як перша рідна мова, якою її визнали 85 % опитаних (що майже відповідає результатам перепису населення 2001 року). Якщо ж ми додамо відсотки української як першої рідної мови та як другої рідної мови (аналогічно до того, як ми робили при підрахунку для російської та УРЗМ), тоді значення для української мови становитиме 96 %, тобто переважну більшість. Але якщо майже половина опитаних визначає російську чи УРЗМ також як рідну мову, то це перша ознака мирного співіснування трьох мовних кодів.

Це співіснування мов / мовних кодів можна спостерігати і в окремих осіб при відповіді на інше запитання проведеного опитування, а саме: «Як часто ви використовуєте...?». Оцінку можна було виставити за п'ятибальною шкалою від «ніколи» до «завжди». Перші суттєві результати говорять про те, що тільки 5 % «ніколи» не використовують українську і тільки 15 % «ніколи» не спілкуються російською або УРЗМ. Це також свідчить про сформоване співіснування трьох кодів не тільки в суспільстві, але й серед окремих мовців. На дослідженій території можна виділити п'ять зон [13: 248-275], залежно від частоти використання кожного з трьох мовних кодів (від постійного до принаймні частого). Це: А (Вінницька, Хмельницька, Черкаська області), В (Київська, Полтавська, Чернігівська області), С (Житомирська, Кіровоградська області), D (Сумська, Дніпропетровська області), Е (Харківська область) (рис. 2).

Наступна діаграма демонструє відмінності у використанні (частому чи постійному) кожного з трьох кодів у країні (рис. 3).

Розподіл трьох мовних кодів при фактично постійному або частому використанні (на основі власної оцінки респондентів¹⁹) демонструє скоріше градуальні розбіжності на всій досліджуваній території. Постійне або часте використання української мови зменшується не тільки по осі Захід — Схід, але також залежно від центральності/периферій-

¹⁹ Щодо проблематики оцінки власної мови самим мовцем пор.: *Eichinger L. M.* [7].

Рис. 2. Схематична карта поширення трьох кодів: чорні літери на сірому фоні — українська переважає над УРЗМ і російською; підкреслено — УРЗМ переважає над українською і російською; білі літери — російська переважає над українською і УРЗМ

ності певного регіону. Обидва регіони в зоні С в жодному разі не розташовані східніше, ніж ті, що в зоні В, але вони розташовані на периферії зони. Майже прямо протилежно збільшується при цьому (проте не так чітко) інтенсивність використання російської мови. Якщо екстраполювати одержані результати на не досліджувані області країни, то не буде помилкою припустити такий варіант розвитку на Захід (збільшення використання української і зменшення використання російської мови) і на Схід (прямо протилежно). УРЗМ за зонами свого поширення не вписується у схему Захід — Схід, проте для нашої дискусії це не має значення. Важливим є той факт, що всі три мовні коди або, як мінімум, два з них інтенсивно вживаються більшою частиною населення.

У зонах D (Сумська і Дніпропетровська області) та E (Харківська область) українська, на відміну від інших зон, не переважає як мова інтенсивного використання у повсякденному спілкуванні. У зоні D превалує УРЗМ, у зоні E — російська. Особливо цікавою тут є ситуація з Харківською областю: незважаючи на те, що лише приблизно четверта частина респондентів постійно чи часто використовує українську в повсякденному житті, дві третини опитаних називають українську першою рідною і ще п'ята частина — другою рідною мовою. Але російську також часто визначали як рідну: більше чверті опитаних визнали її першою, а ще дві п'ятих — другою рідною мовою. Таким чином, для більшості населення Харківської області обидві мови є рідними, але українська має кількісну перевагу.

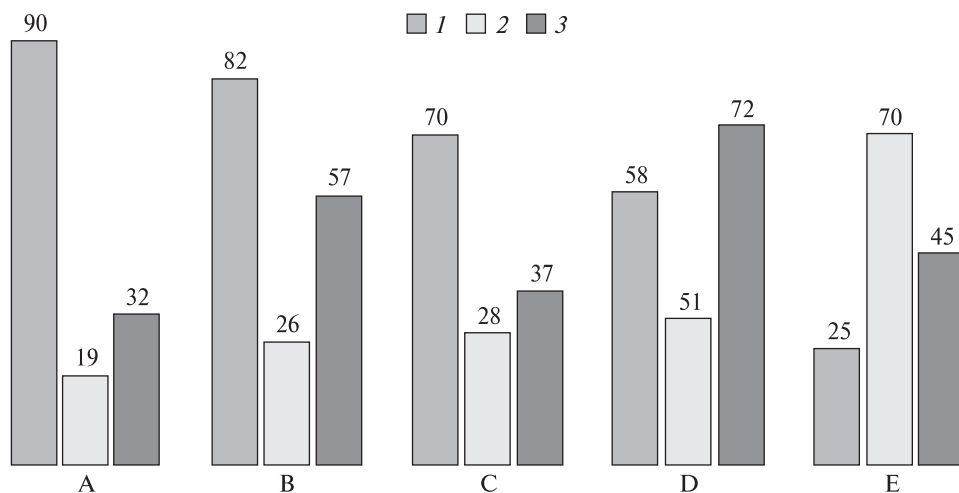

Рис. 3. Постійне або часте використання трьох кодів у центральній Україні (у відсотках): 1 — українська; 2 — російська; 3 — УРЗМ

Як на основі цих результатів можна оцінити сьогоденну мовно-політичну полеміку? Відомо, що до подій на Євромайдані одним із гасел Партії регіонів, яка мала підтримку в основному на Сході й Півдні країни, була боротьба з вигаданою «насильницькою» українізацією і «утиском» прав російськомовного населення [20]. Цей лозунг особливо поширився після того, як в Україні 2006 року була ратифікована Європейська хартія регіональних мов або мов меншин²⁰. Партія регіонів і президент В. Янукович убачали у визнанні російської мови регіональною інструмент забезпечення довгострокового домінування російської мови на Півдні і Сході. Таким чином, для Партії регіонів — так само, як і для її опонентів, — мовне питання стало своєрідним засобом згуртування виборців щоразу навколо свого гасла [6]. Закон «Про засади державної мовної політики», який викликав шквал емоцій у парламенті в червні—липні 2012 і в серпні того ж року скасував закон 1989 року, був результатом цих неприхованих зусиль²¹. Закон установлював відтепер можливість уведення регіональної мови²², якщо кількість носіїв, що називали її рідною²³, становила не менше 10 % від населення цього регіону.

²⁰ Щодо використання Хартії в контексті сучасної мовної ситуації в Україні пор.: *Besters-Dilger J.* [3]; *Бестерс-Дільгер Ю.* [28].

²¹ Текст закону «Про засади державної мовної політики» можна знайти на сайті [31].

²² Передумовою для введення «регіональної мови», поряд із часткою мовців у 10 %, є також рішення місцевих рад (міської, обласної і т. д.). Фактично цей крок означає, що згадана мова отримувала особливу підтримку в закладах освіти і могла використовуватися як мова офіційних установ [9: 11—15]. З огляду на широке використання й до того російської мови в офіційних установах на Півдні та Сході України це рішення просто законодавчо закріпило практику, яка існувала й без нього.

²³ Версія чинного закону (закон був прийнятий 03.07.2012 і вступив в силу 10.08.2012) трактує термін «рідна мова» неоднозначно: з одного боку, у статті 1 рідна мова «об’єктив-

Таблиця 1. Російська як рідна мова (у відсотках)

Район	Мова			Район	Мова		
	Перша	Друга	Разом		Перша	Друга	Разом
Житомир	7,0	1,0	8,0	Дніпропетровськ	13,3	14,7	28,0
Чернігів	6,0	5,0	11,0	Черкаси	11,3	17,3	28,6
Хмельницький	5,3	10,7	16,0	Кіровоград	9,3	25,3	34,6
Київська обл.	6,0	10,0	16,0	Суми	12,0	26,0	38,0
Вінниця	9,3	8,0	17,3	Харків	35,0	40,0	75,0
Полтава	9,3	17,3	26,6				

Результати наведеної таблиці 1 з даними проекту дослідження мовної ситуації в Центральній Україні свідчать: навіть коли до уваги брати лише першу рідну мову і, крім того, як у цьому опитуванні, дозволити й такий варіант відповіді, як УРЗМ, то в чотирьох регіонах російську мову визнають першою рідною більше 10 % опитаних, а у трьох — майже 10 %. Якщо ж урахувати можливість наявності другої рідної мови (як у цьому аналізі), то в усіх регіонах, крім Житомирської області, цей показник перевищить зазначений відсоток, навіть у розташованій далі на захід Хмельницькій області. Звичайно в подібних випадках можна обрати лише одну рідну мову, без можливості кількох варіантів відповіді. Тоді лишається незрозумілим, чи справді опитані завжди називають ту мову, яку в диференційованому опитуванні вказують як першу, чи ні. У новому переписі населення може бути можливість вибору кількох відповідей; теоретично стаття 3 Закону «Про засади державної мовної політики» (від 10.08.2012) повинна це дозволити, оскільки вона не лише забезпечує вільний вибір мови спілкування, але й можливість визнавати себе двомовним чи багатомовним. Чи буде в запланованому переписі населення 2016 року справді досягнуто таке прогресивне, з позиції лінгвіста, рішення, все ще є суперечливим — не тільки з огляду на сьогоднішній українсько-російський конфлікт, але й через традицію (що існує не лише на пострадянському просторі) створювати за допомогою статистичних даних про «рідну мову» чіткі кордони між мовними групами.

У будь-якому разі перепис населення 2001 року, що давав можливість обирати лише одну мову як рідну, показав, що у 13 з 27 регіонів країни російська мова перевищила 10-відсотковий показник (включаючи Крим, місто Севастополь, а також Луганську й Донецьку області) [29].

но» визначалася як «рідна мова — перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві», а з іншого боку, у статті 3 наголошувався суб'єктивний момент — власне, те, що кожний має право «вільно визначати мову, яку вважає рідною». Стаття 7 установлює, що під час перепису населення має ставитися питання про рідну мову. Результати опитування є, таким чином, за тією ж статтею 7, підставою для встановлення належності до мовної групи і, отже, застосування закону про мову в областях України.

Щодо деяких мовних тенденцій

Безпосередньо після усунення від влади президента В. Януковича на хвилі Євромайдану серед деяких інших законів, прийнятих попередньою владою, український парламент вирішив скасувати й закон про мови 2012 року [17], що дало додаткові аргументи для опонентів у їхніх твердженнях про «дискримінацію» росіян в Україні. Політична верхівка Російської Федерації та офіційні російські ЗМІ відразу стали подавати цей — безумовно, політично недостатньо продуманий — крок як загрозливий показник «українського націоналізму», і це надало нового поштовху в роздмухуванні проблеми наявності «мовного конфлікту» в Україні, особливо на її Південному Сході (до речі, подібним чином спроба скасування цього закону про мови була сприйнята й деякими західними ЗМІ), хоча цей законопроект Верховної Ради так і не був підписаний Головою ВР, який на той час був виконувачем обов'язків Президента України, Олександром Турчиновим, і отже, він так і не набув чинності. Останні результати соціологічних досліджень відображають, однак, іншу картину: в опитуванні, що було проведене визнаним Київським міжнародним інститутом соціології у середині квітня 2014 року на Півдні (без Криму) і на Сході країни, майже 75 % опитаних відповіли, що не відчувають жодних утисків російськомовного населення в Україні [30]. Навіть у регіонах з нібито сильними проросійськими симпатіями — у Донецькій та Луганській областях, де нині йдуть бойові дії, більшість дала таку саму відповідь. На тих же, хто дав ствердну відповідь щодо дискримінації російськомовного населення (їх майже 25%), міг, безперечно, вплинути й факт недавньої спроби скасування закону про мови (див. вище).

Щодо тверджень про глибокий розкол серед населення України на мовному ґрунті, то їх спростовують як той загальновідомий факт, що в акціях протесту на Майдані наприкінці 2013 — на початку 2014 рр. брали активну участь не тільки українсько-, а й російськомовні українці (так само, як пізніше і в «антитерористичній операції» на Донбасі), так і соціологічні дані, що були зібрані безпосередньо перед початком кризи в Україні. Це опитування було проведено в рамках спільного німецько-австрійсько-швейцарського проекту «Region, Nation and Beyond: An Interdisciplinary and Transcultural Reconceptualization of Ukraine» (Регіон, нація і поза ними: міждисциплінарна та транскультурна реконцептуалізація України) [24]. Анкетування, проведене у 2012 році, охопило всю територію України (у тому числі територію окупованого нині Криму)²⁴. Загалом в опитуванні взяло участь 6000 респондентів, з яких 4972 назвали себе

²⁴ Результати опитування (дані, що стосувалися мови) цього спільного проекту, проведеного за підтримки DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft / Німецького науково-дослідного співтовариства), FWF (австрійського Fond zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung / Фонду підтримки наукових досліджень) та SNF (Schweizer Nationalfond / Швейцарського національного фонду), нам люб'язно надав його представник У. Шмід (U. Schmid, St. Gallen).

Таблиця 2. Національність, %

Регіон	Українці	Росіяни	Разом	Регіон	Українці	Росіяни	Разом
Захід	98,1	1,9	1160	Південь	64,4	35,6	810
Центр	97,6	2,4	872	Схід	83,3	16,7	1029
Північ	95,8	4,2	1042	Донбас	73,5	26,5	824

етнічними українцями, а 765 — росіянами (83% і 13% відповідно). 4 % представників інших національностей, що брали участь у дослідженні, ми надалі не враховуємо. Респонденти української і/або російської національності були розподілені за шістьма «великими регіонами»²⁵ (табл. 2).

Нижче подано результати опитування. Аналіз відповідей на перше питання анкети, чи потрібно українському громадянину знати обидві мови, виявив: переважна частина опитаних вважають, що так, потрібно. Знання української визнали важливим майже всі респонденти — як етнічні українці, так і етнічні росіяни. Відповідно, результати відповідей на це питання не потребують детального аналізу за регіонами. Що ж до російської мови, то загалом не дивно, що майже всі без винятку респонденти — етнічні росіяни вважають, що російську повинні знати всі жителі України. Виражених регіональних тенденцій тут також немає. Усупереч поширюваним у певних політичних колах, особливо в Російській Федерації, твердженням щодо нібито загальних «антиросійських» настроїв в Україні, 75 % етнічних українців вважають за необхідне вивчення російської мови. Тут уже увиразнюються певні регіональні відмінності²⁶ (рис. 4).

Лише в Західній Україні, де відносно менше етнічних росіян (табл. 2), частка українців, що не вважає опанування російської необхідним, переважає (порівняно зі значно вищим показником у сусідніх Центральному та Північному регіонах), що можна пояснити насамперед тим, що Захід України (крім Волині — теперішніх Волинської й Рівненської областей) до середини ХХ ст. не перебував у сфері впливу російської мови. Однак у цілому по Україні можна спостерігати позитивне ставлення населення до обох мов, тим більше, що кількість позитивних відповідей

²⁵ Регіональний розподіл сучасної України, що тут взято за основу, має такий вигляд: «Захід» — Луцьк, Ужгород, Івано-Франківськ, Львів, Рівне, Тернопіль, Чернівці; «Центр» — Вінниця, Кіровоград, Полтава, Хмельницький, Черкаси; «Північ» — Житомир, Київ, м. Київ, Суми, Чернігів; «Схід» — Дніпропетровськ, Запоріжжя, Харків; «Південь» — Крим, Миколаїв, Одеса, Херсон, м. Севастополь; «Донбас» — Донецьк, Луганськ (назви міст тут позначають і відповідні області; якщо ж ідеться власне про місто, воно позначене скороченням «м.»). Поряд із поданим тут розподілом країни на шість регіонів використовують, як відомо, і загальніший поділ на дві частини: «Захід — Схід» (див.: Рябчук М. [37], а також розподіл на Захід — Центр — Схід (див., зокрема: Тараненко О.О. [39: 36—42]), як це було відображено в результатах президентських виборів 2010 року [21], і розподіл на п'ять частин (з Півднем і Північчю як окремими регіонами, але без виділення Донбасу в окрему групу).

²⁶ Близько 5 % респондентів не змогли визначитися з відповіддю, і це не було відображено на рисунку.

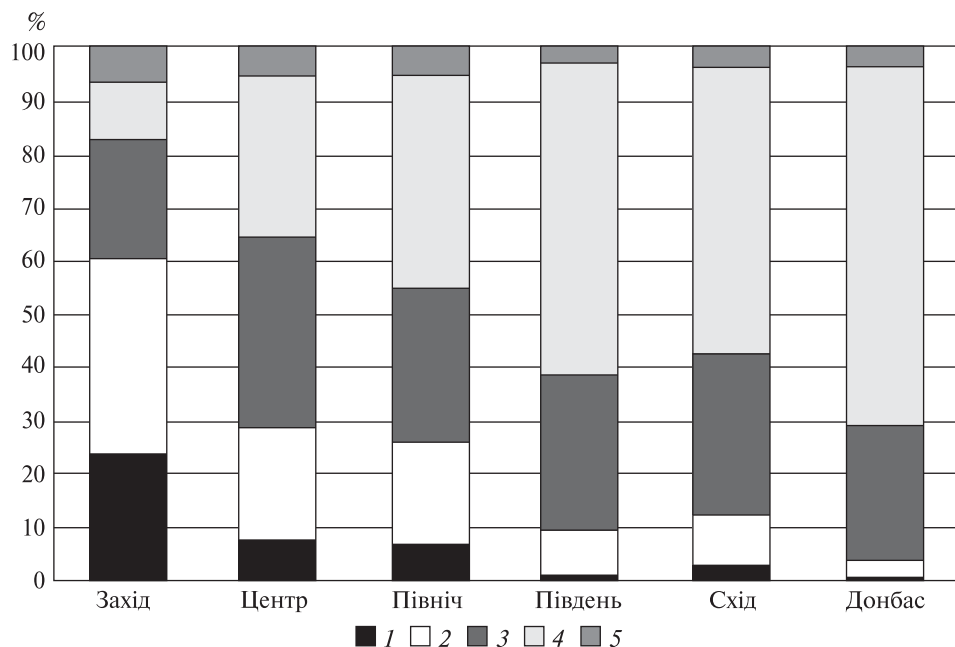

Рис. 4. Чи важливо громадянам України знати російську мову? (українці — у відсотках): 1 — ні; 2 — скоріше ні; 3 — скоріше так; 4 — так; 5 — не визначилися

(так / скоріше так) істотно переважає не тільки на Сході, зокрема в Донбасі, і Півдні, але й у Центрі та на Півночі країни. Це стосується як результатів опитувань безпосередньо перед початком кризи, так і даних досліджень, проведених пізніше.

Далі розглянемо питання, яке співвідношення української і російської мов є бажаним для респондентів у майбутньому. Спершу представимо результати для української мови (опитування етнічних українців, рис. 5).

Очевидно, що ніхто з опитаних етнічних українців не бажає звуження сфери використання української мови. Південь, Схід і Донбас відстоюють консервативну позицію: сфера поширення української мови має залишатися на тому ж рівні (2012 рік), на якому вона є тепер. Звичайно, що цей рівень у названих регіонах є значно нижчим, ніж загалом по країні [12: 109—112]. Проте лишається цілком не з'ясованим питання: чи є позиція російської мови у східних і південних регіонах ближчою до тієї, що в Харківській області, де, згідно з поданим вище дослідженням (табл. 2), переважає російська мова (на протигагу УРЗМ і українській мові), чи до ситуації у Дніпропетровській області, де помітно переважає УРЗМ. Опитування, що не беруть до уваги УРЗМ, не враховують цієї різниці і тому відображають неправильну картину. Це стосується і картографічних зображень, що можна, наприклад, побачити у таких німецьких журналах, як «Osteuropa» [22] чи «Aus Politik und Zeitgeschichte» [1]: тут не тільки Харківська, а й Дніпропетровська область (принаймні більша її частина), а також інші регіони на Сході та на узбережжі Чорного моря зображені як переважно російськомовні, що загалом характерно для

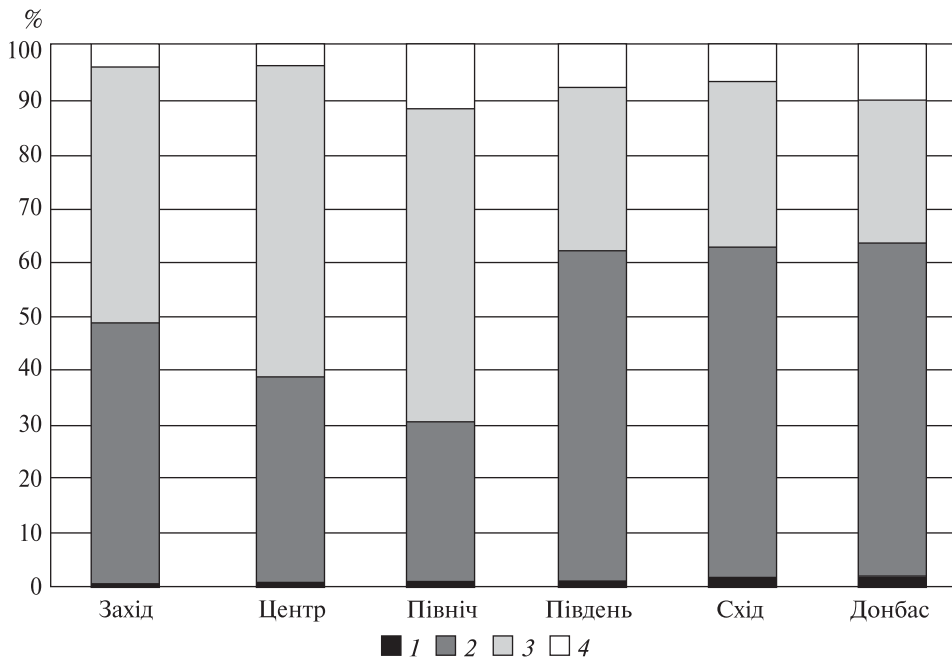
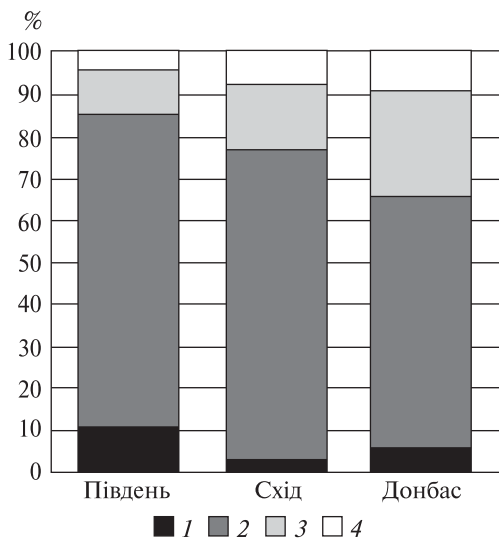

Рис. 5. Масштаби використання української мови в майбутньому на думку етнічних українців: 1 — менше, ніж тепер; 2 — так само, як тепер; 3 — більше, ніж тепер; 4 — важко сказати

Харківської, але, як уже було зазначено, не відповідає дійсності для Дніпропетровської області (за умови врахування УРЗМ під час опитування). Питання щодо мовної ситуації у не охоплених дослідженням регіонах лишається відкритим. Як би там не було, але на Півдні, Сході та в Донбасі приблизно третина опитаних висловилися за збільшення частки української мови. Найвиразнішим це бажання було на Півночі і в Центрі країни, де його висловили 60 % респондентів; трохи менше на Заході, де

українська мова й так значно переважає. Тут вимальовується певний поділ на дві частини, проте він не є чітко дихотомічним: за збільшення частки української мови висловлюються приблизно 30 або 60 % респондентів.

Розгляньмо тепер результати опитування етнічних росіян (рис. 6), (до уваги взято лише

Рис. 6. Масштаби використання української мови в майбутньому на думку етнічних росіян: 1 — менше, ніж тепер; 2 — так само, як тепер; 3 — більше, ніж тепер; 4 — важко сказати

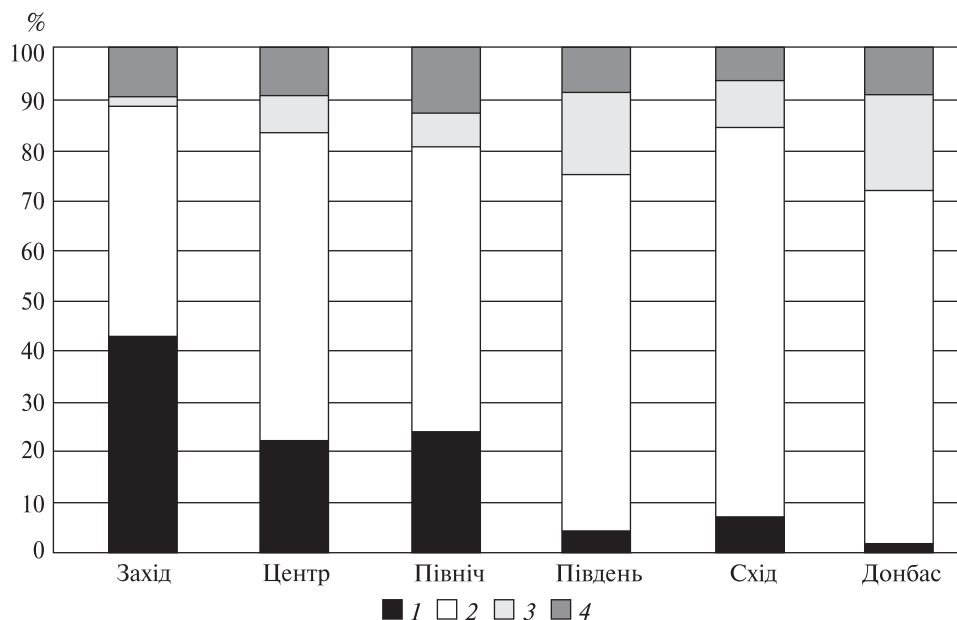

Рис. 7. Масштаби використання російської мови в майбутньому на думку етнічних українців: 1 — менше, ніж тепер; 2 — так само, як тепер; 3 — більше, ніж тепер; 4 — важко сказати

Південь, Схід та Донбас, оскільки у трьох інших регіонах кількість респондентів була недостатньою: див. табл. 2).

Результати опитування етнічних росіян (це приблизно четверта частина з 2823 опитаних) в усіх трьох регіонів продемонстрували їхню консервативну позицію: співвідношення цих двох мов в Україні, на думку більшості з них, має лишатися таким, яким воно є тепер. На Сході та в Донбасі бажання розширення зони впливу української мови виявляється виразніше, ніж бажання її звуження.

Для російської мови ситуація виглядає таким чином (спершу з позиції етнічних українців) (рис. 7).

Як бачимо, в усій країні (станом на 2012 р.) більшість етнічних українців чітко відповіла, що масштаби використання російської мови мають лишатися незмінними. Лише на Заході України неістотно переважають ті, хто хотів би звуження сфери використання російської мови. Така позиція Заходу не знайшла значної підтримки в інших регіонах країни (на Півночі і в Центрі лише кожний четвертий і, відповідно, п'ятий опитаний). Так само слабо вираженим є й бажання розширення сфери впливу російської мови (трохи сильніше тільки на Донбасі і Півдні України).

Тепер розгляньмо результати опитування респондентів — етнічних росіян (рис. 8.), надалі лише в тих регіонах, де кількість опитаних дає змогу зробити узагальнення.

Тут також переважає кількість тих, хто не хотів би змін. Розширення сфери використання російської мови бажає кожний п'ятий, і жоден не підтримує її звуження.

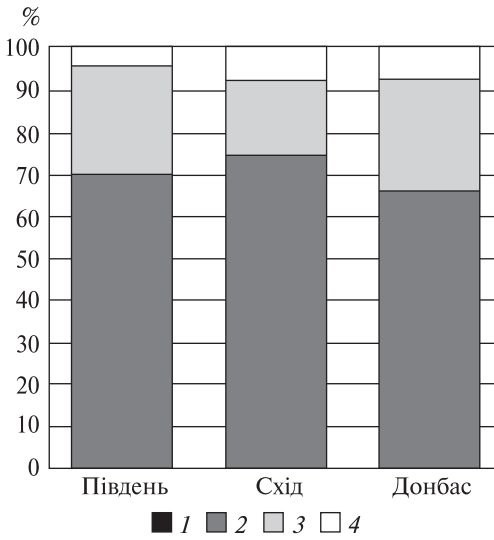

Рис. 8. Масштаби використання російської мови в майбутньому на думку етнічних росіян: 1 — менше, ніж тепер; 2 — так само, як тепер; 3 — більше, ніж тепер; 4 — важко сказати

Так чи інакше, але можна вважати, що більшість українців (у 2012 році) не хотіла б змін у співвідношенні використання в країні української й російської мов. Це стосується навіть Заходу країни, хоча тут є обмеження: кількість тих, хто бажає звуження сфери використання російської мови, становить незначну більшість, у той час як в інших регіонах ця

кількість є суттєво меншою. (Історичні причини, через які Захід України відрізняється від інших регіонів у питанні мови, вже були згадані вище).

В усьому ж іншому, незважаючи на позиції окремих регіонів стосовно розширення однієї або ж обмеження використання іншої мови, не спостерігається жодних конфліктогенних мовних упереджень з обох сторін. Варто також зазначити, що за даними соціологічного опитування більшість населення Центральної України вважає, що російська мова не становить небезпеки для української культури (і це в середині 2014 року!) [13].

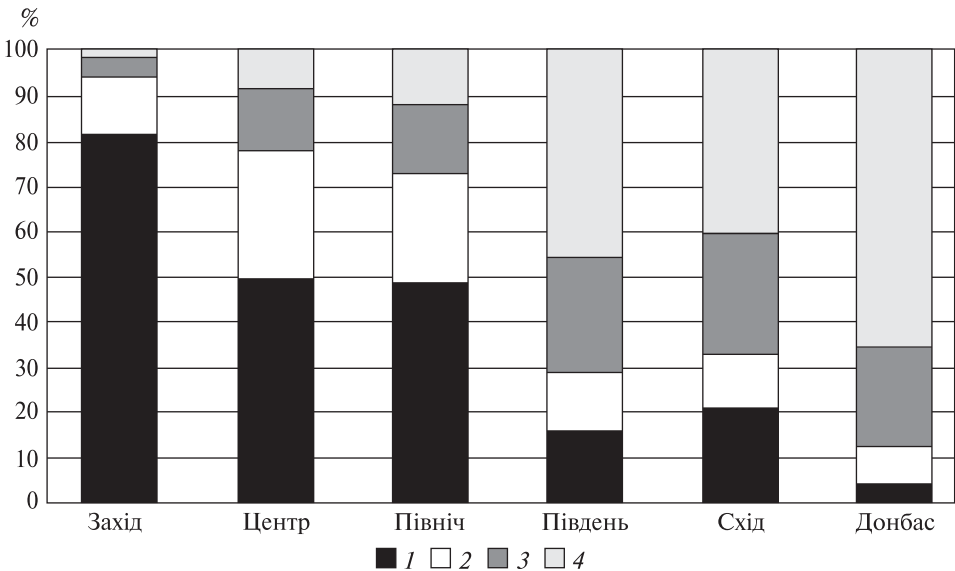

Рис. 9. Чи погоджуєтеся Ви, що російська має бути другою державною мовою?: 1 — ні; 2 — скоріше ні; 3 — скоріше так; 4 — так

Іншу реакцію викликає питання про державний статус російської мови. За результатами опитування 2012 року, етнічні росіяни в усіх залучених до опитування регіонах висловлювалися однотайно: російська мова повинна мати статус другої державної мови, тобто вона має бути юридично повністю прирівняна до української. Результати опитування громадян, що ідентифікують себе як етнічні українці, мають такий вигляд²⁷ (рис. 9).

Надання російській мові статусу державної не підтримують не лише на Заході, але й на Півночі і в Центрі України. Найчіткіше це виражено на Заході, проте в Центрі й на Півночі також переважають негативні відповіді (ні / скоріше ні). На противагу їм, на Півдні та Сході країни (а особливо в Донецькій і Луганській областях) більшість підтримує надання російській мові статусу другої державної.

Висновки

Результати дослідження питання щодо мовного конфлікту в умовах сучасної мовної ситуації в Україні на основі двох зазначених опитувань можна охарактеризувати таким чином.

Актуальна інформація щодо масштабів використання трьох розглянутих мовних кодів (української мови, російської мови та УРЗМ, тобто «суржик») представлена в межах пропонованого нами дослідження лише для Центральної України (у розширеному розумінні цього регіону) і лише для громадян України, які є етнічними українцями²⁸. Загалом використання української мови в межах обстеженого регіону переважає над використанням УРЗМ, що превалює у східних регіонах, та російської мови, яка виразно переважає в Харківській області. (Подібною могла б бути ситуація у деяких вказаних регіонах на Сході та Півдні країни, однак лише на основі наявних даних щодо «рідної мови» виявляється проблематичним визначити конкретну мовну поведінку респондентів, тобто якому саме коду вони віддають перевагу). Але й в інших частинах такої «розширеної» Центральної України від двох до трьох з десяти опитаних підтвердили, що вони часто або постійно користуються російською мовою.

Виразне бажання розширити масштаби використання української мови у громадському житті країни виявили респонденти на Півночі та в Центрі України. У Західній Україні кількість тих, хто прагне зміцнення статусу української мови, приблизно дорівнює кількості тих, кого повністю влаштовує наявна мовна ситуація. На Півдні, Сході та Донбасі більшість респондентів виступають за збереження статус-кво, і лише

²⁷ Близько 5 % респондентів не змогли визначитися з відповіддю, і це не було відображено на рисунку.

²⁸ Кількість респондентів — етнічних росіян у цьому опитуванні була надто малою для яких-небудь висновків. Для цієї групи необхідне окреме дослідження.

четверта частина підтримує розширення сфери використання української мови.

Дані щодо російської мови, отримані незадовго перед початком кризи, не виявили виразного бажання опитуваних щодо зміни масштабів її використання в Україні. Майже в усіх регіонах респонденти висловлювалися за збереження статус-кво. Бажання щодо розширення сфери функціонування російської мови не виявляється навіть на Півдні, Сході та Донбасі (це стосується як етнічних українців, так і етнічних росіян). Прибічники звуження масштабів використання російської мови були виявлені лише на Заході країни, однак їх кількість не перевищує кількості тих, хто висловився за збереження статус-кво. Переважна більшість респондентів вважає важливим знання російської мови, за винятком, знову ж таки, Західної України. Лише четверта частина опитаних у західних регіонах категорично відхиляє важливість опанування російської мови.

Таким чином, українці виявляють регіональні відмінності у спілкуванні українською та російською мовами, а також у ставленні до цих мов і в бажанні змінити масштаби їх використання. Це, однак, зовсім не свідчить про наявність конфронтації на цьому ґрунті, а скоріше демонструє градуальні відмінності у використанні та ставленні до обох мов (залежно від регіону). Іншим питанням, що справді відображає поділ країни на дві частини, є надання російській мові статусу другої державної: тоді як це рішення підтримують принаймні три чверті опитаних на Півдні та Сході, включаючи Донбас, жителі північних та центральних регіонів висловлюються прямо протилежно. Як можна пояснити цю розбіжність між загальним позитивним ставленням до обох мов, з одного боку, і негативним ставленням жителів Західної, Північної та Центральної України до надання російській мові статусу другої державної, з іншого боку?

Гіпотетичну відповідь на це питання можна сформулювати, якщо подивитися на мовну ситуацію в сусідній Білорусі. Перед розпадом Радянського Союзу і в перші роки незалежності мовна політика реалізовувалася тут так, як і в Україні: білоруська отримала статус єдиної державної мови і мала протягом десяти років потіснити російську у сферах офіційного спілкування²⁹. Незгоду, очевидно, більшої частини населення країни з цією політикою використав, як відомо, у своїй президентській кампанії у 1994 році О. Лукашенко. Вже через кілька місяців після свого обрання він ініціював референдум, на якому 87 % населення країни висловилося за надання російській мові статусу другої державної. Програма мовної політики, що мала на меті підтримку білоруської мови, припинила, таким чином, своє існування.

Це, звичайно, істотно вплинуло на сьогоденне використання білоруської мови в повсякденному спілкуванні. В опитуванні, проведе-

²⁹ Про питання мовної політики в Білорусі див.: *Brügge mann M.* [5: 88–94].

ному серед білорусів у віці від 18 років у січні 2008 року, сім із десяти респондентів відповіли, що постійно або часто використовують російську мову у спілкуванні, тоді як білоруською користуються лише двоє з десяти опитаних [11]. Серед представників молодого покоління у віці від 18 до 30 років ситуація тут ще сумніша. У дослідженні, проведеному нами 2014 року, розглядалося питання, яку мову (який код) білоруси використовують у різноманітних комунікативних ситуаціях. Білоруську використовують лише від 2 до 5 % респондентів — як у містах, так і в сільській місцевості. Серед респондентів з міст різної величини частотність використання російської мови коливається від 80 до 95 %, для опитаних із сільської місцевості цей показник становить від 40 до 80 %. Відсоткову різницю між білоруською та російською мовами заповнює так звана «трасянка», білорусько-російський відповідник українського «суржику», яка особливо поширена в неформальному спілкуванні (у сім'ї, з друзями і т. ін.). Найбільше вона поширена в сільській місцевості, де становить приблизно 50 %. У містах же, залежно від розміру, цей показник коливається від 10 до 20 % [4].

Білорусь є настільки ж русифікованою, як і Схід України, незважаючи на те, що переважна частина населення (більше 80 %) — білоруси і що для Білорусі не характерне зменшення частки «титольної нації» країни із заходу на схід, як в Україні. Формальна рівноправність обох державних мов — білоруської та російської — насправді не відповідає реальній, оскільки державна мовна політика не передбачає істотної підтримки «слабшої» білоруської мови, передусім в освіті³⁰. Мовний баланс зберігся таким, яким він був у Радянському Союзі; білоруська може вважатися мовою, що перебуває під загрозою зникнення³¹.

Безумовно, ситуація з функціонуванням української мови в Україні набагато краща. Це стосується в першу чергу Заходу, Півночі і Центру України — регіонів, у яких і сьогодні є велика кількість людей, що розмовляють українською [13]. Водночас, як демонструють результати нашого аналізу, саме жителі цих регіонів значною мірою висловлюються проти прирівнювання статусу російської до статусу української мови. Це можна пояснити тим, що в Україні, принаймні приховано, існує небезпідставне побоювання, що надання російській мові статусу дер-

³⁰ Таким чином, частка учнів, що навчаються в школі білоруською мовою, знизилася з 75 % у 1994 році (це рік «зміни» мовної політики за президента О.Лукашенка) до 20 % у 2012 році [19]. Пробілоруські активісти вказують, до того ж, на те, що в багатьох офіційно білоруськомовних школах більша частина уроків викладається російською мовою. Крім того, для деяких предметів (наприклад географії) відсутні навчальні матеріали білоруською мовою, що змушує вчителів використовувати російськомовні видання [27].

³¹ Сьогодні спостерігаються певні зміни у ставленні держави до білоруської мови (проте не схоже на те, щоб це принесло яке-небудь практичне покращення мовної ситуації). Цікаво, як це буде розвиватися в майбутньому і чи побачить Кремль у цьому загрозу для російської мови, тобто «переслідування» російськомовного населення. Адже більшість білорусів розмовляють насамперед російською мовою [11].

жавної, без урахування регіональних особливостей, спричинить повторення долі української мови в Радянському Союзі (за винятком періоду досить ліберальної мовної політики під час українізації 20-х років ХХ ст.) або долі білоруської сьогодні, а також мовної ситуації, що частково спостерігається на Сході та Півдні України. Тут ще пам'ятають про заклики до «гармонійної двомовності», за допомогою яких радянська пропаганда маскувала насадження російської та зниження соціального статусу мов неросійських титульних націй³². Безумовно, саме тому населення Заходу, Півночі та Центру країни не хоче, щоб російська стала другою державною мовою: вони не хочуть порушувати мовний статус-кво, що може змінитися разом зі зміною правового статусу російської мови і таким чином погіршити відносно непогані до цього часу позиції української мови. Події з часів російської анексії Криму 2014 року тільки посилили це небажання.

І все ж результати представлених тут опитувань свідчать, що регіонально обмежене підвищення статусу російської мови на Сході та Півдні країни є можливим компромісом, на який могли б погодитися й жителі інших регіонів. Те, що широкі маси населення висловлюють позитивне ставлення до використання двох мов, можна зрозуміти як знак їхньої підтримки ліберальної і демократичної мовної політики. Якщо конкретніше, то це означає підтримку української мови в регіонах, де вона має слабкі позиції як первинна мова спілкування, тобто на Сході і Півдні країни, але водночас і збереження можливості вивчення російської мови у школах на Заході країни. Підвищення статусу російської мови в тих частинах країни, де населення висловить таке бажання в результаті офіційного опитування по всій країні (наприклад, у межах наступного перепису населення), було б свідченням самосвідомості українців і схарактеризувало б Україну як суверенну і демократично спрямовану країну.

Сьогоднішня Україна, безумовно, має різноманітні проблеми з утвердженням і розподілом сфер використання української й російської мов у суспільстві. Проте в будь-якому разі проведене нами досить докладне дослідження сучасної мовної ситуації не виявляє серед населення ознак принципового українсько-російського мовного конфлікту³³.

1. Aus Politik und Zeitgeschichte, 2014. — Bd. 64. Н. 47—48.
2. *Besters-Dilger J.* Nation und Sprache seit 1991: Ukrainisch und Russisch im Sprachkonflikt // Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung / *Kappeler A.* (Hg.). — Köln etc., 2011. — S. 375—387.
3. *Besters-Dilger J.* Prüfstein der europäischen Sprachenpolitik — die Ukraine // Europa ethnica, 2013. — Н. 1—2.— S. 23—31.

³² Крім «гармонійної двомовності», офіційна пропаганда СРСР проголошувала російську мову «другою рідною» для всіх неросійських етносів. Про роль російської мови у той період див.: *Naarmann H.* [10].

³³ Переклад тексту з німецької на українську мову був зроблений Б. Пукасом та О. Смолянинувою, за що їм висловлюється подяка.

4. *Brüggemann M., Geiger H., Hentschel G., Zeller J.P.* The linguistic and political orientation of young Belarusian adults between East and West or Russian and Belarusian // *International Journal of the Sociology of Language* 236, 2015. S. 133–154.
5. *Brüggemann M.* Zwischen Anlehnung an Russland und Eigenständigkeit: Zur Sprachpolitik in Belarus' // *Europa ethnica*, 2014.— H. 3–4.— S. 88–94.
6. *Charnysh V.* Analysis of current events: Identity mobilization in hybrid regimes: Language in Ukrainian politics. // *Nationalities Papers*, 2013.— Bd 41. H. 1.— S. 1–14.
7. *Eichinger L. M.* Kann man der Selbsteinschätzung von Sprechern trauen? // *Perceptual Dialectology: Neue Wege der Dialektologie (Linguistik — Impulse & Tendenzen)* / *Anders C.A., Hundt M., Lasch A. (Hg.)*.— Berlin; New York, 2010.— Bd 38.— S. 433–449.
8. *Gazimov Z.* Mova und Jazyk. Die Sprachendebatte in der Ukraine // *Osteuropa*.—Berlin, 2010. — Bd 60. H. 2–4. — S. 403–411.
9. *Guttke M., Rank H.* Mit der Sprachenfrage auf Stimmenfang. Zur aktuellen Sprachgesetzgebung in der Ukraine. // *Ukraine-Analysen*, 2012.— H. 106. — S. 11–15.
10. *Haarmann. H.* On the role of Russian in the post-Soviet era: Aspects of an orderly chaos // *Plurilinguismo*, 1998.—Bd. 5. —S. 75–88.
11. *Hentschel G., Kittel B.* Weißrussische Dreisprachigkeit? Zur sprachlichen Situation in Weißrussland auf der Basis von Urteilen von Weißrussen über die Verbreitung ‚ihrer Sprachen‘ im Lande // *Wiener Slawistischer Almanach*, 2011.— Bd 67. — S. 107–135.
12. *Hentschel G., Kittel B.* Zu Sprachkompetenzen und Sprachverhalten von jungen Weißrussen und Ukrainern in Weißrussland und der Ukraine (und zu Schwierigkeiten eines solchen Vergleichs auf der Basis unterschiedlicher Erhebungen) // *Wiener Slavistisches Jahrbuch*.— Wiesbaden, 2014. — Bd 59 NF 2.— S. 109–112.
13. *Hentschel G., Taranenko O.* Die Sprachenlandschaft der zentralen Ukraine: Ukrainisch, Russisch und gemischter ‚Suržyk‘. Zur arealen Binnengliederung // *Die Welt der Slaven* LX. — München—Berlin, 2015. — S. 248–275.
14. *Hentschel G., Taranenko O., Zaprudski S. (Hg.)* Trasjanka und Suržyk — gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?— Frankfurt/M. etc., 2014.— 394 S.
15. *Kappeler A.* Kleine Geschichte der Ukraine.— München, 2014.— 427 S.
16. *Kulyk V.*: Language Policy in the Ukrainian Media: Authorities, Producers and Consumers. — *Europe-Asia Studies*, 2013.— Bd 65. H. 7.— S. 1417–1443
17. *Kulyk V.* Einheit und Identität. Sprachenpolitik nach dem Majdan. — *Osteuropa*, 2014.— Bd 64. H. 5–6. — S. 227–237.
18. *Kulyk V.* Gespaltene Zungen. Sprache und Sprachenpolitik in der Ukraine.— *Osteuropa*, 2010. — Bd 60. H. 2–4.— S. 391–402.
19. *Lashkevich K.* Selling Russian to the Russians.— <http://belarusdigest.com/story/selling-russian-russians%E2%80%9938919>
20. *Moser M.* Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (28 February 2010–28 October 2012) // *Soviet and Post-Soviet Politics and Society*.— Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2013. — Vol. 122.—506 S.
21. Karte II.2. *Osteuropa*, 2010.— Bd 60. H. 2–4.
22. Karte I.6 *Osteuropa*, 2010.— Bd 60. H. 2–4.
23. *Russland-Analysen* № 274, 28.3.2014, S. 14. — <http://www.laenderanalysen.de/russland/pdf/RusslandAnalysen274.pdf>
24. *Schmid U.* Region, Nation and Beyond: An Interdisciplinary and Transcultural Reconceptualization of Ukraine.— <http://www.slavistik.uni-freiburg.de/forschung/lprojekte/region-nation-and-beyond.-an-interdisciplinary-and-transcultural-reconceptualization-of-ukraine>.
25. *Solchanyk R.* Language Politics in the Ukraine. // *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future* (= Contributions to the Sociology of Language 40) / *Isabelle T. Kreindler* (Hg.).— Berlin etc. 1985. — S. 57–105.
26. *Stavyč'ka L.* Ein Blutschandekind der Postmoderne // *Trasjanka und Suržyk — gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* / *Hentschel G., Taranenko O., Zaprudski S.(Hg.)*.— Frankfurt/M. etc., 2014. — S. 351–374.

27. *Абакунчык Г.* Беларуская мова — чужая ва ўласнай хаце.— <http://www.svoboda.org/content/article/24340399.html>.
28. *Бестерс-Дільгер Ю.* Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах // *Мовознавство*. — 2013. — № 5. — С. 12—18.
29. Всеукраїнський перепис населення 2001. Державний комітет статистики України. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>
30. Думки та погляди жителів Південно-Східних областей України: квітень 2014. Пресс-релизы и отчеты. Киевский международный институт социологии. <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=302&page=2>
31. ЗАКОН УКРАЇНИ Про засади державної мовної політики (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218) <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
32. ЗАКОН УКРАЇНИ Про національні меншини в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 36, ст.529) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12/ed19920625>
33. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ Про мови в Українській РСР (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1989, Додаток до N 45, ст. 631) <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11/ed19891028>
34. *Мечковская Н.Б.* Чем белорусы отличаются от русских? / Н.Б. Мечковская // *Белорусский язык: Социолінгвістическіе очерки*.— Мюнхен, 2003.— С. 107—125.
35. Москва збирає факти порушень прав російськомовного населення в Україні - МЗС РФ <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3337834-moskva-zbyraie-fakty-porushen-prav-rosiiskomovnoho-naselennia-v-ukraini-mzs-rf>
36. Національний атлас України. — К., 2007.
37. *Рябчук М.*: Дві України. Реальні межі, віртуальні війни. — К., 2003.— 335 с.
38. *Ставицька Л., Труб В.* Двомовність: змішування та взаємодія мов. — Українсько-російська двомовність: Лінгвосоціокультурні аспекти / За ред. Л.О. Ставицької. — К., 2007. — С. 31—120.
39. *Тараненко О.О.* Мовна ситуація і мовна політика часів «перебудови» та державної незалежності України. — *Українська мова / Наук. ред. С. Єрмоленко*. — Ополе, 1999. — С. 36—42.

Статтю отримано 24.09.2015

Gerd Hentshel, Mark Brüggemann

Carl von Ossietzky University, Oldenburg

DOES UKRAINE HAVE UKRAINIAN-RUSSIAN LANGUAGE CONFLICT? ABOUT THE COEXISTENCE, CONFRONTATION AND MIXING OF UKRAINIAN AND RUSSIAN

Soon after the occupation of the Crimea had begun, the Moscow government presented Ukrainian-Russian bilingualism in Ukraine as a language conflict, in which the Russian or Russian-speaking part of the population is threatened, if not persecuted by the activities of nationalistic 'rackets' and the new government in Kiev. Irrespective of the propagandistic character of such statements, the question has to be raised whether the long-lasting presence of two widespread languages in Ukraine has evoked a deeply 'rooted' language conflict and continues to divide speakers. For this purpose, the article analyses recent survey data on linguistic behaviour and language attitudes, differentiating, where possible, between Ukrainian citizens of Ukrainian and Russian nationality. The authors show that although with regard to language use and attitudes a number of differences among regions of Ukraine can be stated, there is no evidence for a strong and serious conflict dividing Ukrainian citizens into two linguistic 'camps'. On the issue of state language(s) in Ukraine, on the contrary, a clear division exists, which, however, need not necessarily be a serious obstacle for a well-balanced and democratic future language policy in Ukraine.

Key words: *language policy in contemporary Ukraine, language planning, language attitudes, language behaviour, Ukrainian language, Russian language, "surzhyk", Ukraine.*